

Maria Witewska

Akademia Leona Koźmińskiego, Katedra Prawa Karnego, Kolegium Prawa

Przesłuchanie poznawcze

Streszczenie

Artykuł ma na celu przybliżenie tematyki przesłuchania poznawczego (wywiadu poznawczego, *cognitive interview*, CI) z uwzględnieniem jego zalet oraz wad, a także użyteczności stosowania go w praktyce polskich organów ścigania podczas postępowania przygotowawczego. Z uwagi na szerokie wykorzystanie tej metody przesłuchania, głównie w krajach bazujących na *common law*, warto się zastanowić, co z zachodniego dorobku połączenia nauki i praktyki możliwe jest do zaadaptowania w Polsce. Czy w ogóle istnieją jakiegokolwiek przeciwwskazania prowadzenia przesłuchań przy użyciu tej metody? Jeśli nie, to nasuwa się pytanie – jakie korzyści może ona przynieść polskiej praktyce.

Słowa kluczowe: przesłuchanie poznawcze, wywiad poznawczy, *cognitive interview*, przesłuchanie, psychologia sądowa

W ostatnich latach gwałtowny rozwój techniki kryminalistycznej nieco przyćmił fakt, że wielce istotne są informacje uzyskiwane dzięki osobowym źródłom dowodowym. W kwestii skutecznego odbierania zeznań i wyjaśnień nie do przecenienia jest znaczenie psychologii sądowej. Wyniki badań dotyczących zdolności kognitywnych – spostrzegania, uwagi, pamięci i procesów motywacyjnych – poważnie przyczyniają się do rozwoju taktyki prowadzenia przesłuchań. Jednym z bardzo istotnych osiągnięć psychologów jest stworzenie metody nazywanej wywiadem poznawczym (przesłuchaniem poznawczym, ang. *cognitive interview*, CI) (Uhryn-Markiewicz, 2011) – czterostopniowej procedury przesłuchania uwzględniającej specyfikę procesów zapamiętywania i odtwarzania, co wyjątkowo pozytywnie przekłada się na efekty wydobywania i odzyskiwania informacji z pamięci osoby przesłuchiwanej (Stanik, 2001). Niniejszy artykuł stanowi przegląd polskiej i zagranicznej literatury naukowej dotyczącej przesłuchania poznawczego, a także podsumowanie badań nad skutecznością tej metody.

Za twórców przesłuchania poznawczego uważa się R.S. Geiselmanna, R. Fishera oraz A. Priska (Gruza, 2012), a obecna forma *cognitive interview* znana jest od lat 80. XX wieku. Wywiad poznawczy, w formie podstawowej lub zmodyfikowanej, jest narzędziem, które ułatwia prowadzenie przesłuchań nie tylko dorosłych – sprawdza się również podczas przesłuchań dzieci i osób w podeszłym wieku. Istnieją jednak pewne zastrzeżenia w kwestii stosowania tej metody

u poszczególnych grup przesłuchiwanym – należy się liczyć z ograniczeniami wynikającymi np. z możliwości intelektualnych czy indywidualnej motywacji osoby przesłuchiwanej. Z praktycznego punktu widzenia bardzo istotny jest fakt, że zastosowanie wywiadu poznawczego w trakcie przesłuchania nie wymaga udziału psychologa.

Główne założenia przesłuchania poznawczego opierają się na teorii śladu pamięciowego. Ten ślad nie jest jednorodny – składa się z wielu nachodzących na siebie elementów. Jakość odtwarzania zależy więc od ich liczby oraz istnienia między nimi powiązań, czyli od złożoności zapamiętanego zdarzenia. Taka budowa śladu pamięciowego umożliwia dotarcie do wspomnienia więcej niż jednym sposobem. W razie trudności podczas odpamiętywania należy więc korzystać z różnych taktyk, aby usprawnić problematyczny proces (Biederman-Zaręba, 2011).

Przed przystąpieniem do przesłuchania poznawczego trzeba zagwarantować przesłuchiwanemu komfortową i swobodną atmosferę, ponieważ ma to bezpośrednio przełożyć się na jakość odtwarzanych przez niego informacji (Biederman-Zaręba, 2011). Nieodpowiednie warunki mogą bowiem spowodować uzyskanie znacznie gorszych efektów tej czynności – niezależnie od rzeczywistej liczby zapamiętanych przez przesłuchiwanego szczegółów czy od ogólnej jakości jego procesów pamięciowych.

Nawiązanie kontaktu z osobą przesłuchiwaną, dostosowanie do niej języka wypowiedzi i sprawienie,

by poczuła się swobodnie, jest kluczowe podczas tworzenia dobrej relacji. W przypadku przesłuchania poznawczego kontakt powinien być pogłębiony w porównaniu ze standardowymi metodami przesłuchań – ma to być komfortowa, harmonijna i kooperująca relacja, służąca stworzeniu warunków do pełnej otwartości komunikowania treści zarówno intelektualnych, jak i emocjonalnych oraz percepcyjnych (Engel-Bernatowicz, 2013). Z uwagi na dbałość o tę relację początek przesłuchania poznawczego powinien być momentem, w którym przesłuchiwany będzie mógł zwerbalizować towarzyszące mu obawy i uzewnętrznić emocje. Zabieg ten ma na celu swego rodzaju odciążenie przesłuchiwanego, aby uwolnić go, chociażby chwilowo, od koncentrowania się na własnych lękach. Tego typu zafiksowanie znacznie bowiem utrudnia fazę odpamiętywania (Biederman-Zaręba, 2011).

Z założeń przesłuchania poznawczego wynika asymetria kontaktu, czyli umieszczenie przesłuchiwanego w centralnej pozycji, a co za tym idzie – to właśnie przesłuchiwany powinien samodzielnie podtrzymywać własną relację (Gruza, 2003) bez tak znaczącego jak w standardowym przesłuchaniu udziału przesłuchującego. Niewielka ingerencja w wypowiedzi przesłuchiwanego skutkuje również mniejszym prawdopodobieństwem zakłócenia jego wypracowanej koncentracji (Perfect i in., 2008). W celu zintensyfikowania doznań zapisanych w pamięci oraz oddzielenia się od świata zewnętrznego, który może rozpraszać, często zachęca się osobę przesłuchiwaną do zamknięcia oczu. Poza ułatwieniem koncentracji zamknięte oczy wpływają również na zmniejszenie poziomu stresu i umożliwiają, chociażby minimalne, zrelaksowanie się w trudnej sytuacji przesłuchania dzięki brakowi interferencji wizualnej. Propozycja zamknięcia oczu może paść ze strony przesłuchującego jedynie, jeśli udało mu się nawiązać z przesłuchiwanym odpowiednią relację (Fisher, Geiselman, 2010). W odróżnieniu od standardowych metod prowadzenia przesłuchania wywiad poznawczy kładzie duży nacisk na dobrostan psychiczny osoby przesłuchiwanej – jest to szczególnie ważne, gdy jest ona pokrzywdzona przestępstwem. Ofiary przesłuchiwane tą metodą zazwyczaj pozytywnie oceniają sam proces przesłuchania, czują się ważne, dostrzeżone, indywidualnie traktowane i bardziej pewne siebie (Fisher, Geiselman, 2010).

Pierwszy etap przesłuchania poznawczego polega na zastosowaniu techniki odtworzenia kontekstu (ang. *context reinstatement*). Ma ona na celu powtórne „przeniesienie” przesłuchiwanego do sytuacji, którą on opisuje. Wskazane jest przytoczenie przez niego jak najpełniejszego kontekstu środowiskowego i osobistego – zalecane jest tutaj opisanie własnych stanów psychofizycznych, a także próba scharakteryzowania ich u innych uczestników zdarzenia (Jaśkiewicz-Obydzińska, Wach, 2005). Taki zabieg uaktywnia kompleksowo proces przypominania. W sytuacji kiedy poza głównym wątkiem zdarzenia przywoływane są

również wspomnienia dotyczące czynników zewnętrznych, takich jak np. warunki atmosferyczne, zapachy czy emocje, osoba odpamiętująca przeżywa wydarzenie ponownie, odczuwając je pełniej – właśnie po to warto uzyskiwać informacje o wrażeniach zebrane za pośrednictwem różnych zmysłów. Ma tutaj zastosowanie zasada specyficzności kodowania, sformułowana przez Endela Tulvinga, a mówiąca o polepszeniu jakości odpamiętywania dzięki korzystaniu z sieci określonych skojarzeń wytworzonych w trakcie obserwowania i zapamiętywania przez jednostkę przebiegu zdarzenia (Hanslmayr, Staudigl, 2014). W wyegzekwowaniu uaktywnienia tych połączeń pomoc ma polecenie, w którego treści prosi się przesłuchiwanego o cofnięcie się do miejsca zdarzenia i przypomnienie sobie wszystkiego, co go w danej chwili otaczało, co wtedy odczuwał, co myślał. Proces ten mogą ewentualnie ułatwić polecenia doprecyzowujące – np. prośba o zlokalizowanie okna czy drzwi w pomieszczeniu, w którym doszło do zdarzenia. Jeśli to również nie jest skuteczne, to przesłuchujący powinien odwołać się do warstwy wrażeń kontekstowych w danym momencie – np. odczuwanej złości, zaskoczenia, strachu. Odtworzenie kontekstu jest techniką, która, spośród czterech technik wywiadu poznawczego, najskuteczniej oddziałuje na pamięć (Memon, Higham, 1998).

Podczas rozmowy o uczuciach dojść może do sytuacji, w której przesłuchiwany zacznie ponownie odczuwać bardzo negatywne emocje towarzyszące zdarzeniu. W trakcie przesłuchiwania ofiary przestępstwa zatem wskazane jest, aby przesłuchujący wykazał się empatią i zaoferował wsparcie emocjonalne, kiedy przesłuchiwany doświadcza trudnych emocji. Z relacji praktyków wynika również, że umożliwienie chwilowej ciszy ofiarom przestępstw skutkuje podjęciem przez nie zeznawania po krótkim czasie. Ważne, aby zakomunikować przesłuchiwanemu, że to on nadaje tempo przesłuchaniu, a pauza nie przekreśla możliwości dalszego zeznawania (Fisher, Geiselman, 2010).

Drugim etapem wywiadu poznawczego jest, spotykana również w przesłuchaniu prowadzonym metodami standardowymi (*vide art. 171 § 1 k.p.k.*), technika pełnej, swobodnej relacji (ang. *report everything* lub *report all*). Należy zachęcić przesłuchiwanego, aby opowiedział także o szczegółach, które wydają mu się kompletnie nieistotne. Relacja na tym etapie może sprawiać wrażenie nieusystematyzowanej, niespójnej i chaotycznej (Jaśkiewicz-Obydzińska, Wach, 2005), ale absolutnie nie jest to jej wadą. Dzięki uważnemu słuchaniu wypowiedzi osoby przesłuchiwanej można lepiej poznać specyfikę jej języka, osobowości czy toku myślenia. Śledzenie powiązań między następującymi po sobie zdaniami, prezentowanym ciągiem wydarzeń, związkami przyczynowo-skutkowymi czy nacechowanymi emocjonalnie opisami postaci biorących udział w zdarzeniu może pozwolić przesłuchującemu na zaobserwowanie relacji zachodzących w przestrzeni śladów pamięciowych. Odkrycie takich zależności

w konsekwencji prowadzi do możliwości sformułowania odpowiednich pytań wydobywających elementy jeszcze nie do końca odpamiętane. Swobodna relacja nazywana jest również techniką „opowiedz wszystko” z uwagi na zaakcentowanie pożądanego braku autocenzury w wypowiedzi przesłuchiwanego. Często bowiem dochodzi do sytuacji, kiedy osoba przesłuchiwana zataja pewne elementy, uważając, że nie są one istotne dla przesłuchujących, budzą u niej poczucie wstydu, lub nie jest wcale pewna, czy takie zdarzenie wystąpiło. Zwerbalizowanie m.in. tych elementów wpływa pozytywnie na odpamiętywanie innych, które w przeciwnym wypadku mogłyby zostać pominięte, a w następnej kolejności zapomniane.

Zastrzeżeniem często formułowanym w odniesieniu do tego sposobu aktywowania pamięci jest udowodniona zależność między odpamiętywaniem fałszywych wskazówek a pogorszeniem jakości przypominania dalszych informacji (Goldsmith, Koriat, 2007). Mimo takiej przeszkody efektywność tego etapu wywiadu poznawczego jest wysoka, co udowodniono niejednokrotnie w badaniach eksperymentalnych (Gwyer, Clifford, 1997). Swobodna, totalna relacja w połączeniu z odtworzeniem kontekstu stanowi bazę dla całego przesłuchania poznawczego, i to głównie od tych dwóch faz zależy jego skuteczność (Dukała i in., 2012).

W trzeciej fazie przesłuchania poznawczego stosuje się technikę tzw. zmiany chronologii (ang. *recall events in different order* lub *change order*) (Verkampt, Ginet, 2010). Przesłuchiwany proszony jest o przedstawienie zapamiętanych zdarzeń w zaburzonej chronologii – najczęściej od końca do początku. Zabieg ten pomaga w weryfikacji wiarygodności osoby przesłuchiwanej – kłamcom trudniej jest opowiadać o zdarzeniu, do którego tak naprawdę nie doszło i w którym nie brali udziału. Takie zadanie bowiem wymaga od nich nie tylko stworzenia i zapamiętania fałszywej wersji wydarzeń, ale także dodatkowo przedstawiania jej w kolejności innej niż wyuczona. Jest to znacznie trudniejsze niż opowiadanie o zdarzeniach, w których brało się udział bezpośrednio. Zmiana chronologii w przedstawianiu zdarzeń prawdziwych sama w sobie jest już zadaniem poznawczo obciążającym – z tego powodu nie zaleca się stosowania tej techniki u dzieci, osób starszych lub upośledzonych. Jeżeli zdarzenia w odwróconym porządku przedstawić ma osoba kłamiąca, zauważalnie spadnie u niej szybkość wypowiedzi (która i tak, w związku z wysiłkiem poznawczym, jest obniżona nawet u osób prawdomównych); zmniejszy się także szczegółowość opisów.

Dodatkową zaletą tej fazy jest możliwość przełamania umysłowych schematów u osób przesłuchiowanych. Niektóre rzeczy jest po prostu łatwiej zapamiętać, gdy logicznie łączą się one z całością przechowywaną w pamięci, wpisują się w wyznawane poglądy lub są podobne do czegoś znajomego. Teoria schematów poznawczych głosi, że zdarzenia przechowywane w pamięci semantycznej zorganizowane są właśnie

w taki sposób (Jagodzińska, 2013). Odtwarzając wydarzenia w nienaturalnym, nielogicznym porządku chronologicznym, można jednocześnie zaburzyć schematy i sprawić, że dotrze się do elementu, który był wcześniej pomijany lub przeinaczony. W razie trudności ze zrozumieniem przez przesłuchiwanego polecenia dotyczącego zmiany chronologii przesłuchujący może zadać pytanie w formie bardziej opisowej. Najczęściej pojawiającym się w literaturze przykładem tego polecenia jest prośba o opowiadanie zdarzenia tak, jakby było ono filmem wyświetlanym od końca do początku.

W czwartym etapie wywiadu poznawczego poleca się przesłuchiwanemu przedstawienie opisu zdarzeń z perspektywy innej niż własna (ang. *change perspectives*) (Gruza, 2003). Najczęściej pojawiają się warianty z uwzględnieniem punktu widzenia ofiary, sprawcy lub innego świadka. W przesłuchaniach dzieci etap ten budzi największe kontrowersje, ponieważ myślenie abstrakcyjne nie jest u nich wysoko rozwinięte, co stwarza trudności w zrozumieniu instrukcji oraz w obiektywnym przekazaniu informacji (Holliday, 2003a). Dla dzieci przyjmuje się nieco inną wersję polecenia niż dla dorosłych – prosi się je o opowiadanie zdarzenia tak, jak mogłaby je widzieć zabawka znajdująca się w tym samym pomieszczeniu (np. „co mógłby widzieć twój miś, gdyby tam był?”) (Jaśkiewicz-Obydzińska, Wach, 2005). Technika ta, tak jak poprzednia, pomaga w przełamaniu schematów myślowych i skłania do odpamiętywania większej liczby szczegółów.

Niektóre z elementów wywiadu poznawczego są niejednokrotnie stosowane intuicyjnie przez praktyków prowadzących przesłuchania. W krajach, w których funkcjonariusze policji odbywają szkolenia z zakresu wywiadu poznawczego, można zaobserwować wzrost stosowania jego poszczególnych technik podczas prowadzenia rutynowych przesłuchań. Szczególnym powodzeniem cieszy się polecenie przywołania kontekstu – jest stosowane dziewięciokrotnie częściej niż pozostałe techniki (Clifford, George, 1996).

Przesłuchanie poznawcze występuje w kilku odmianach, dzięki którym zakres jego zastosowania znacznie się powiększa. Poza wersją standardową istnieje np. wariant specjalnie przygotowany dla dzieci, a także dla osób starszych.

Adaptacja przesłuchania poznawczego na użytek przesłuchań osób w podeszłym wieku nazywana jest zmodyfikowanym wywiadem poznawczym (ang. *modified cognitive interview*, MCI). Została ona stworzona pod koniec XX wieku, a na celu od początku miała utrzymanie wysokiej skuteczności wywiadu poznawczego przy jednoczesnym uproszczeniu jego poleceń. Głównymi założeniami MCI są: zminimalizowanie fazy swobodnej relacji (która osobom starszym nieraz przychodzi z trudem, jeśli są zobowiązane do trzymania się wyznaczonego tematu), spowolnienie ogólnego tempa i pominięcie fazy opowieści z perspektywy innej osoby. Poza tymi wytycznymi procedura przebiega bez zmian, kluczowe jednak jest dostosowanie do

prześluchiwanego poziomu złożoności pytań i umiarkowane stosowanie abstrakcji.

Wywiad poznawczy przystosowany do prowadzenia przesłuchań dzieci zawiera dodatkowe modyfikacje z uwagi na złożoną specyfikę psychologii dziecięcej – obejmują one m.in. używanie określonego języka, podążanie za tokiem wypowiedzi dziecka, a także ewentualną rezygnację z problematycznych faz zmiany chronologii i perspektywy (Jaśkiewicz-Obydzińska, Wach, 2005). Zgodnie z zaleceniami Köhnenka i in. (1999) najlepszą metodą stymulacji pamięci dziecka jest nieprzerwanie mu podczas wypowiedzi i zadawanie pytań wyłącznie wtedy, gdy zachodzi taka konieczność – np. dziecko zupełnie zgubi wątek, rozkojarzy się lub kompletnie zamilknie.

Wśród praktyków popularność zdobywa nowa, rozszerzona wersja wywiadu poznawczego (ang. *enhanced cognitive interview* – ECI). W jej skład, oprócz określonych technik odpamiętywania, wchodzi także metody polepszające komunikację między przesłuchującym a przesłuchiwanym (Dukała i in., 2012). Mają one na celu stworzenie komfortowych warunków, w których przesłuchiwany czuje się bezpiecznie i swobodnie, minimalizując w ten sposób negatywne skutki wywierane na procesy pamięciowe przez lęk lub stres towarzyszący przesłuchaniu (Dukała i in., 2012). Na jakość więzi między uczestnikami przesłuchania wpływają określone zachowania ze strony przesłuchującego, np. dbałość o pozytywny kontakt, aktywne słuchanie lub postawa wspierająca. Obowiązuje tu uwzględnianie tzw. zasady synchronii, czyli prezentowanie przez przesłuchującego takiej postawy, która będzie pozytywnie kształtować również nastawienie przesłuchiwanego (Memon i in., 2003). Dzięki temu osoba przesłuchiwana powinna móc przyjąć rolę bardziej aktywnej, a tym samym niejako przejąć kontrolę nad przesłuchaniem, aby decydować o tym, co i w jakiej kolejności najwygodniej i najskuteczniej będzie odpamiętywała.

Odmianą w rozszerzonym wywiadzie poznawczym jest także nowa technika, nazywana pogłębianiem wyobrażeń (ang. *probing images*). Stosując ją, należy skupić się na ważnym dla organów ścigania zagadnieniu i intensywnie badać obraz umysłowy – czyli wyobrażenie, które może zawierać poszukiwane informacje. Dzięki zadawaniu odpowiednich pytań i wytrwałemu analizowaniu jednego obrazu umysłowego można uzyskać od przesłuchiwanego znacznie więcej istotnych, a jednocześnie prawdziwych szczegółów. Wyobrażenia cechują się obrazowością wytworzonej reprezentacji i chociaż są mniej dokładne niż spostrzeżenia, na których podstawie powstały, to pozwalają na ponowne przeżycie zapamiętanej sytuacji (Chlewiński i in., 1997).

Badania prowadzone nad ECI dostarczyły wniosków co do jego wysokiej skuteczności – wyższej nawet niż w przypadku standardowego przesłuchania poznawczego. Raporty mówią również o mniejszej liczbie niekształceń pamięciowych (Dukała i in., 2012). Prawdopodobnie jest to zasługa nawiązania odpowiedniego

kontaktu i stosowania techniki pogłębiania wyobrażeń (Dukała i in., 2012).

Na przebieg oraz ogólną skuteczność poszczególnych faz każdego rodzaju wywiadu poznawczego niezwykle doniosły wpływ wywierają zadawane pytania, głównie dlatego, że ich treść i forma istotnie oddziałują na aktywizowanie obrazów wyobraźniowych u przesłuchiwanego (Jaśkiewicz-Obydzińska, Wach, 2005). Niestety niewłaściwie sformułowane pytania mogą znacznie ograniczać osobę przesłuchiwaną lub nawet nakierować ją na błędny tok rozumowania czy skłonić do opowiedzenia czegoś, czego świadkiem wcale nie była.

Z powodu zaistnienia możliwych trudności w odpamiętywaniu przesłuchanie poznawcze nie wyklucza czynnej pomocy w przeszukiwaniu pamięci osoby przesłuchiwanej, ale wręcz ją zaleca. Przesłuchujący jest w stanie aktywnie kierować tym procesem przez zadawanie odpowiednich pytań w trudnych dla przesłuchiwanego momentach. W ten sposób osoba przesłuchiwana skupia się na analizowaniu określonych obszarów pamięci, w których mogą być zakodowane poszczególne informacje. Podczas odpamiętywania człowiek najczęściej nie zdaje sobie sprawy, że niektóre wspomnienia mogą być ze sobą ściśle powiązane, a co za tym idzie – aktywowanie jednego z nich wydobywa z pamięci kolejne. Zadaniem przesłuchującego jest, po uprzednim dogłębnym poznaniu przez niego mechanizmów pamięciowych, odpowiednie ukierunkowanie sposobu przeszukiwania magazynu pamięciowego (Chlewiński i in., 1997) osoby przesłuchiwanej. Strategie mnemotechniczne mają charakter kognitywny, a to oznacza, że pomagają w wydobyciu wspomnień przez skupianie się również na bodźcach oddziałujących wieloma kanałami na osobę w momencie tworzenia się jej wspomnienia (Stanik, 2001).

Modelowy teoretyczny przebieg przesłuchania poznawczego zakłada wyłącznie podążanie za tokiem wypowiedzi osoby przesłuchiwanej przez aktywne słuchanie i zadawanie pytań dopiero wtedy, gdy zgubi ona wątek, kompletnie zamilknie (umiarkowane pauzy w wypowiedziach nie powinny od razu prowokować pytań ze strony przesłuchującego) (Fisher, Geiselman, 2010) lub wskazane będzie przejście do kolejnej fazy przesłuchania.

Z perspektywy skuteczności i rzetelności stosowania wywiadu poznawczego najlepiej jest zadawać przesłuchiwanemu pytania otwarte (Heidt i in., 2016). Całe przesłuchanie powinno cechować się taką strukturą, aby jak najwięcej informacji można było uzyskać wprost z wypowiedzi przesłuchiwanego. Jednak nawet praktycy przygotowani do prowadzenia wywiadu poznawczego mają częstokroć trudność z zadawaniem wyłącznie pytań otwartych. W jednym z badań przesłuchujący po tygodniowym szkoleniu zadawali zaledwie 23% pytań otwartych, pozwalających przesłuchiwanym na swobodną narrację, natomiast 77% było pytaniami doprecyzowującymi – „gdzie?”, „jak?”,

„kiedy?” (Heidt i in., 2016). Warto odnotowania jest fakt, że zastosowanie wywiadu poznawczego wiąże się z koniecznością postawienia osobie przesłuchiwanej mniejszej ogólnej liczby pytań niż w przesłuchaniu standardowym (Geiselman i in., 1986).

Jako że najlepsze efekty przesłuchania metodą wywiadu poznawczego uzyskuje się dzięki szczerości i zaangażowaniu przesłuchiwanego, w praktyce metody tej raczej nie używa się w celu przesłuchania osoby podejrzanej. Sytuacja taka nie jest jednak kompletnie niemożliwa (Płończyk, Sowa, 1998). Nawet osoby podejrzane o popełnienie czynu zabronionego mogą po prostu nie pamiętać przebiegu zdarzeń (np. z powodu odurzenia substancjami psychoaktywnymi czy fugi dysocjacyjnej) (Walsh, Darby, 2014), ale jednocześnie chciałyby sobie wszystko przypomnieć. Informacje uzyskane od podejrzanych dzięki przeprowadzeniu wywiadu poznawczego mogą się znacząco przyczynić do postępów w pracy organów ścigania. Dodatkowo należy podkreślić, że przesłuchiwanie, którzy są szczerzy i współpracują podczas składania zeznań lub wyjaśnień, mogą zostać z powodzeniem uznani za najcenniejsze osobowe źródła dowodowe (Department of the Army, 2006). Pomimo tego wciąż stosunkowo niewiele środków poświęca się na rozwój metod przesłuchań prowadzonych z osobami współpracującymi (Rivard i in., 2014), ponieważ, zgodnie z powszechnie panującym przekonaniem, czynność ta jest prosta. Niestety aktualnie stosowane metody przesłuchań nie skupiają się na uczynieniu wydobycia informacji z pamięci łatwiejszym nawet dla kogoś, kto dokłada starań, żeby przypomnieć sobie wszystkie możliwe szczegóły. Często dochodzi też do sytuacji, kiedy ogólna, niekorzystna atmosfera panująca w trakcie przesłuchania sprawia, że przypomnienie i odtworzenie przebiegu zdarzeń, nawet dla osoby zaangażowanej i chętnej do współpracy, jest utrudnione (Biederman-Zaręba, 2011).

Argumentem przemawiającym za rozpropagowaniem stosowania wywiadu poznawczego – w dowolnej jego formie – jest możliwość uzyskania od przesłuchiwanego większej liczby zapamiętanych przez niego szczegółów. Zależność ta została zweryfikowana już w latach 80. XX wieku i do dziś znajduje konsekwentnie potwierdzenie w badaniach eksperymentalnych (Fisher, Geiselman, 2010). Wywiad poznawczy pozwala polepszyć wydobywanie informacji z pamięci przesłuchiwanego aż o ok. 20–50% (Rivard i in., 2014), nie wpływa zaś przy tym na pojawianie się wzmożonej liczby błędów (Geiselman i in., 1986). Nie do przecenienia jest także oddziaływanie wywiadu poznawczego na wyniki przesłuchań dzieci. W tym wypadku również następuje wzrost liczby odtwarzanych z pamięci szczegółów aż o ponad 20%, a liczba błędów się nie zwiększa (Jaśkiewicz-Obydzińska, Wach, 2005). Szczególnie pozytywne efekty przynosi przesłuchiwanie metodą wywiadu poznawczego dzieci w wieku od 7 do 12 lat. W badaniach niejednokrotnie stwierdzono,

że informacje uzyskane od dzieci tą metodą są dokładniejsze i odzwierciedlają rzeczywistość lepiej niż w przypadku efektów przesłuchań prowadzonych tradycyjnymi sposobami (Holliday, 2003b). Wśród wybitnie dokładnych informacji znajdują się szczegóły dotyczące osób i ich działań podczas odpamiętywanych sytuacji (Milne, Bull, 2003). Warto podkreślić, że metoda wywiadu poznawczego jako naczelną wartość stawia dobro dziecka. Zakłada też kompleksowe dostosowanie się do uwarunkowań małego, co maksymalizuje liczbę odpamiętanych szczegółów, jednocześnie minimalizując ewentualne negatywne konsekwencje udziału dziecka w postępowaniu karnym (Biederman-Zaręba, 2011).

Metaanaliza wyników 65 badań eksperymentalnych przeprowadzonych przez różnych badaczy w ciągu 25 lat wykazała, że wywiad poznawczy ma korzystny wpływ również na jakość zeznań osób powyżej 60. roku życia. Ci świadkowie odpamiętywali istotnie większą liczbę szczegółów niż ich równoletkowie przesłuchiwani przy użyciu metod tradycyjnych (Memon i in., 2010).

Kolejną korzyścią płynącą ze stosowania mnemotechnik wywiadu poznawczego jest ich pozytywny wpływ na odpamiętywanie treści rozmów. Odtwarzanie wypowiedzi słownych jest, niestety, bardzo często obciążone różnego rodzaju błędami. Świadkowie konwersacji mają tendencję do zniekształcania i upraszczania ich treści podczas odtwarzania. Wywiad poznawczy minimalizuje liczbę błędów pojawiających się w relacjach uczestników wydarzeń, w których istotną rolę odegrała właśnie warstwa werbalna, dodatkowo poprawiając odtwarzanie ogólnego sensu wypowiedzi (Campos, Alonso-Quecuty, 2008). Szczególnie pomocne są tu techniki swobodnej, totalnej relacji oraz przywołania kontekstu.

Metoda wywiadu poznawczego obciążona jest niestety także pewnymi wadami, które jednak nie przekreślają jej wartości. Najczęściej formułowanym zarzutem jest długi czas, którego wymaga skuteczne przeprowadzenie procedury od początku do końca (Rivard i in., 2014). Można podjąć próbę skrócenia tego czasu, decydując się na zastosowanie tylko poszczególnych technik – takich, które w ocenie przesłuchującego wydają się najbardziej użyteczne w danej sytuacji. Po odpowiednim przeszkoleniu osób przesłuchujących i określonej praktyce stosowania metoda ta nie jest nadmiernie czasochłonna.

Zastrzeżenia formułowane pod adresem wywiadu poznawczego dotyczą także metodologii weryfikowania jego skuteczności. Badania eksperymentalne przeprowadzane są przeważnie na studentach, którzy nie uczestniczą osobiście w zdarzeniach będących następnie przedmiotem zeznań (Rivard i in., 2014). Zazwyczaj oglądają oni filmy, które nie stanowią zbyt dobrego substytutu bezpośredniego udziału w nagłym zdarzeniu, często bardzo dynamicznym i niejednokrotnie traumatyzującym.

Poważnym zarzutem kierowanym pod adresem wywiadu poznawczego jest fakt, że aby mógł on być z powodzeniem stosowany na szerszą skalę – chociażby przez funkcjonariuszy Policji – wymagane byłyby duże nakłady finansowe, związane z koniecznością przeprowadzenia odpowiednich szkoleń. Takie przedsięwzięcia udało się już zrealizować np. w Niemczech, Stanach Zjednoczonych, Australii, Nowej Zelandii, Wielkiej Brytanii, Kanadzie, Singapurze czy Hongkongu (Vrij, 2009). Badania przeprowadzone na grupie polskich prokuratorów w 1998 r. pokazały, że wśród przedstawicieli organów ścigania już wtedy można było zaobserwować duże zainteresowanie wywiadem poznawczym – aż 96% badanych uznało, że ta metoda może okazać się bardziej skuteczna niż przesłuchanie tradycyjne (Płończyk, Sowa, 1998). Mimo to wywiad poznawczy w środowisku polskich policjantów i prokuratorów nadal nie jest ani powszechnie znany, ani tym bardziej stosowany.

Przeciwnicy wywiadu poznawczego zwracają uwagę na specyficzność informacji pozyskiwanych dzięki temu rodzajowi przesłuchania. Część z tych, które nie zostałyby zdobyte innym sposobem, okazuje się po prostu nieprzydatna do celów postępowania (Dukała i in., 2012) (np. informacja o emocjach odczuwanych przez świadka podczas zdarzenia). Pewna wada może pojawić się również w fazach, w których padają polecenia dotyczące zmiany chronologii wydarzeń i przyjmowania odmiennej perspektywy. Jeśli szczegół odpamiętany w trakcie wcześniejszych faz (odtworzenia kontekstu lub „opowiedz wszystko”) okazałby się błędny, to osoba przesłuchiwana, powtarzając go w kolejnych etapach, utwierdzi się co do jego prawdziwości. Ten sam mechanizm wpływa na proces nabierania pewności w odniesieniu do informacji wypowiedzianych początkowo bez przekonania (Dukała i in., 2012). Umieszczanie błędnych elementów w obrazie zdarzenia widzianym i analizowanym pod różnymi kątami wtapia je w całość. Przesłuchujący musi się również liczyć z tym, że informacje uzyskane na etapie zmiany perspektywy mogą zostać uznane za przemyślenia, domniemania i domysły osoby zeznającej, nie zaś fakty (Dukała i in., 2012). Opowiadanie o wydarzeniach z perspektywy innego ich uczestnika budzi największe kontrowersje wśród badaczy głównie w kwestii stosowania wywiadu poznawczego podczas przesłuchiwania dzieci, i to wobec tej techniki pojawiają się najczęściej głosy krytyczne (Holliday, Albon, 2004). Niektórzy psychologowie twierdzą, że dziecko może nie do końca rozumieć tego typu polecenia, co w efekcie przyczynia się do wzrostu liczby przekazanych błędnych informacji (Holliday, 2003a). Również technika odwróconej chronologii zdarzeń cechuje się mniejszą uniwersalnością niż pozostałe. Przesłuchując małoletnich, trzeba mieć na uwadze, że te zadania z powodzeniem wykonają prawdopodobnie tylko dzieci starsze (Geiselman, Padilla, 1988).

Z wymienionych wyżej powodów policjanci stosujący w praktyce wywiad poznawczy w Stanach Zjednoczonych czasem twierdzą, że jego dwie ostatnie fazy są mało efektywne – również dlatego, że dostarczają stosunkowo niewiele informacji, a trzeba na nie poświęcić sporo czasu. Dodatkowo techniki te nie należą do łatwych w stosowaniu (Paulo i in., 2016).

W artykule przedstawiono możliwości, które niesie ze sobą stosowanie wywiadu poznawczego na użytek przesłuchania. Główną i niepodważalną zaletą tej metody jest zwiększenie liczby poprawnie odpamiętanych szczegółów przy jednoczesnym braku wzrostu informacji zniekształconych lub nieprawdziwych (Milne i in., 2013) – pokrywa się to całkowicie z realizacją nadrzędnej zasady dążenia do prawdy materialnej. Dla praktyków prowadzących przesłuchania ważny wydaje się również fakt, że aby móc stosować wywiad poznawczy, nie trzeba kończyć studiów psychologicznych. Czyni to z omawianej metody narzędzie dosyć łatwo dostępne, a mogące znacznie poprawić efektywność przesłuchań. Uwagę zwraca również uniwersalność, a także perspektywa modyfikacji i dopasowania elementów wywiadu poznawczego do osoby przesłuchanej, umożliwiająca tym samym pełną personalizację przesłuchania. Założenia psychologiczne leżące u podstaw przesłuchania poznawczego kładą nacisk na nawiązanie więzi i w efekcie stworzenie między przesłuchiwanym a przesłuchującym relacji opartej na zaufaniu i bezpieczeństwie. Skutkuje to nie tylko zwiększoną liczbą odpamiętanych przez przesłuchiwanego informacji, ale sprawia również, że sytuacja przesłuchania – zazwyczaj trudna i stresująca – znacznie mniej traumatyzuje, co może się przełożyć na jakość udziału osoby przesłuchiwanej w dalszych etapach postępowania. Co więcej – prawidłowo i w pełni zastosowany wywiad poznawczy pozwala na wydobycie kompletnych zeznań lub wyjaśnień już za pierwszym podejściem, w związku z czym nie zachodzi wymóg ponownego prowadzenia wieloetapowej procedury zmierzającej do uzupełnienia brakujących informacji.

Rozważając upowszechnienie wywiadu poznawczego jako metody prowadzenia przesłuchania, należy się liczyć również z jego ograniczeniami. Mimo znacznych możliwości personalizacji ten sposób wydobycia informacji z pamięci nie u każdego przesłuchiwanego sprawdzi się jednakowo dobrze. Małe dzieci, osoby w podeszłym wieku lub niepełnosprawne intelektualnie prawdopodobnie nie będą w stanie odpowiednio zrozumieć poleceń prowokujących myślenie abstrakcyjne – wobec tych osób można próbować stosowania zmodyfikowanej wersji wywiadu poznawczego, jednak należy liczyć się z możliwą koniecznością użycia tradycyjnych metod przesłuchania.

Zastrzeżenia budzi również skuteczność stosowania wywiadu poznawczego wobec podejrzanych lub oskarżonych, ponieważ tylko dobrowolna i autentyczna chęć współpracy z przesłuchującym daje pozytywne rezultaty. Jeśli intencją przesłuchiwanego będzie

złożenie kłamliwych wyjaśnień, to nie da się tego uniknąć. Jednak dzięki technikom używanym podczas wywiadu poznawczego kłamstwo to będzie znacznie łatwiej wykryć przez analizę behawioralną i językową wypowiedzi.

Z perspektywy możliwości stosowania wywiadu poznawczego w polskim systemie prawnym kluczowy jest fakt, że żadna z technik mnemonicznych nie stoi w sprzeczności z przepisami prawa – co więcej – niektóre z zaleceń wywiadu poznawczego są zgodne z zasadami wymienionymi w poszczególnych artykułach kodeksu postępowania karnego – np. umożliwienie swobody wypowiedzi (art. 171 § 1 k.p.k.), unikanie sugestii (art. 171 § 4 k.p.k.), niedopuszczalność stosowania przymusu (art. 171 § 5 pkt 1 k.p.k.). Jeśli więc nie jest możliwe zastosowanie wywiadu poznawczego w jego pełnej wersji (np. ze względu na bardzo ograniczony czas przesłuchania), to zawsze warto wykorzystać poszczególne elementy, aby poprawić jakość odbieranych zeznań i wyjaśnień. Nie można oczywiście zapominać o wymogach formalnych, które powinno spełniać przesłuchanie, zawartych chociażby w art. 175 k.p.k., art. 191 k.p.k. czy w art. 325g k.p.k. Wywiad poznawczy powinien stanowić niejako centralną fazę przesłuchania, która ma służyć zdobyciu informacji o zdarzeniu. Na pewno warte wzięcia pod uwagę są również wszelkie zalecenia dotyczące polepszania kontaktu z przesłuchiwanym oraz sposoby daleko idącej personalizacji przesłuchania. Jednym ze wskazań do zastosowania wywiadu poznawczego jest upływ czasu od zdarzenia – im więcej go minęło, tym lepiej sprawdzi się ta metoda prowadzenia przesłuchania i tym większa będzie szansa na przypomnienie sobie przez przesłuchiwanego istotnych szczegółów, które nie ujawniłyby się przy stosowaniu metod tradycyjnych (Kebbell i in., 1999).

Na gruncie polskiego prawa zastrzeżenia może budzić kwestia protokolowania zeznań i wyjaśnień odbieranych za pomocą wywiadu poznawczego. Art. 143 § 1 pkt 2 k.p.k. stanowi wyraźnie o konieczności spisania protokołu z przesłuchania oskarżonego i świadka, zalecenia praktyków stosujących wywiad poznawczy w Stanach Zjednoczonych zaś mówią o dokonywaniu w trakcie przesłuchania wyłącznie pobieżnych notatek (Geiselman, Fisher, 2014). Celem notowania ma być utatwienie przesłuchującemu wypunktowania najważniejszych wątków i opisanie ich słowami użytymi przez przesłuchiwanego po to, aby w późniejszych fazach było możliwe ewentualne powrócenie do kwestii budzących wątpliwości. Nieskupianie się na notowaniu podczas przesłuchania ma dodatkowy walor – poświęcenie możliwie najpełniejszej uwagi słowom wypowiedzianym przez przesłuchiwanego poprawia jakość kontaktu między nim a przesłuchującym. Rozbieżności między literą polskiego prawa a amerykańską praktyką da się pogodzić, angażując do protokolowania dodatkową osobę lub dokonując zapisu przesłuchania za pomocą urządzeń

rejestrujących dźwięk lub obraz, a następnie dołączając przekład zapisu dźwięku do protokołu, co ograniczy jego treść do najistotniejszych twierdzeń.

Biorąc pod uwagę wszystkie zaprezentowane zalety i wady wywiadu poznawczego, można stwierdzić, że jest to metoda, której założenia warto przybliżyć polskim praktykom. Szkolenia z zakresu stosowania technik aktywizacji pamięci osób przesłuchiwanym prowadzone w formie warsztatowej przez ekspertów przesłuchań i wyspecjalizowanych psychologów umożliwią właściwe, legalne i efektywne używanie wywiadu poznawczego, co przełoży się na podniesienie skuteczności i wartości informacyjnej przesłuchania.

Bibliografia

1. Biederman-Zaręba, A. (2011). Wywiad poznawczy a przesłuchanie świadka w podeszłym wieku. *Prokuratura i Prawo*, 7–8.
2. Campos, L., Alonso-Quecuty, M.L. (2008). Language crimes and the cognitive interview: Testing its efficacy in retrieving a conversational event. *Applied Cognitive Psychology*, 9(22). DOI: 10.1002/acp.1430.
3. Chlewiński, Z., Hankała, A., Jagodzińska, M., Mazurek, B. (1997). *Psychologia pamięci*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
4. Clifford, B.R., George, R. (1996). A field evaluation of training in three methods of witness/victim investigative interviewing. *Psychology, Crime and Law*, 2(3). DOI: 10.1080/10683169608409780.
5. Department of the Army (2006). *Human Intelligence Collector Operations* (FM 2-22.3 [FM 34-52]). Washington, DC: Headquarters.
6. Dukała, K., Polczyk, R., Damijan, A., Noszczyk, A., Pal, J., Paszkowski, P. (2012). Jakość i subiektywna pewność zeznań świadków. Porównanie rozszerzonej wersji wywiadu poznawczego z przesłuchaniem ustrukturyzowanym. *Problems of Forensic Sciences*, 90.
7. Engel-Bernatowicz, A. (2013). Specyfika kontaktu w wywiadzie psychologicznym. W: K. Stemplewska-Żakowicz, K. Krejtz (red.), *Wywiad psychologiczny 2. Wywiad jako spotkanie z człowiekiem*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
8. Fisher, R.P., Geiselman, R.E. (2010). The cognitive interview method of conducting police interviews: Eliciting extensive information and promoting therapeutic jurisprudence. *International Journal of Law and Psychiatry*, 33(5-6). DOI: 10.1016/j.ijlp.2010.09.004.
9. Geiselman, R.E., Fisher, R.P. (2014). Interviewing witnesses and victims. W: M. St. Yves (red.), *Investigative Interviewing: Handbook of Best Practices*. Toronto: Thomson Reuters Publishers.
10. Geiselman, R.E., Fisher, R.P., MacKinnon, D.P., Holland, H.I. (1986). Enhancement of eyewitness

- memory with the cognitive interview. *American Journal of Psychology*, 99. DOI: 10.2307/1422492.
11. Geiselman, R.E., Padilla, J. (1988). Interviewing child witnesses with the cognitive interview. *Journal of Police Science and Administration*, 16.
 12. Goldsmith, M., Koriat, A. (2007). The strategic regulation of memory accuracy and informativeness. *The Psychology of Learning and Motivation*, 48. DOI: 10.1016/S0079-7421(07)48001-X.
 13. Gruza, E. (2003). Przesłuchanie poznawcze w kryminalistyce. *Prokurator*, 1(13).
 14. Gruza, E. (2012). *Psychologia sądowa dla prawników*. Warszawa: Wolters Kluwer.
 15. Gwyer, P., Clifford, B.R. (1997). The effects of the cognitive interview on recall, identification, confidence and the confidence/accuracy relationship. *Applied Cognitive Psychology*, 11. DOI: 10.1002/(SICI)1099-0720(199704)11:2<121::AID-ACP443>3.0.CO;2-L.
 16. Hanslmayr, S., Staudigl, T. (2014). How brain oscillations form memories – A processing based perspective on oscillatory subsequent memory effects. *NeuroImage*, 85. DOI: 10.1016/j.neuroimage.2013.05.121.
 17. Heidt, C.T., Arbuthnott, K.D., Price, H.L. (2016). The effects of distributed learning of enhanced cognitive interview training. *Psychiatry, Psychology and Law*, 23(1). DOI: 10.1080/13218719.2015.1032950.
 18. Holliday, R.E. (2003a). Reducing misinformation effects in children with cognitive interviews: Dissociating recollection and familiarity. *Child Development*, 74(3). DOI: 10.1111/1467-8624.00565.
 19. Holliday, R.E. (2003b). The effect of a prior cognitive interview on children's acceptance of misinformation. *Applied Cognitive Psychology*, 17. DOI: 10.1002/acp.879.
 20. Holliday, R.E., Albon, A.J. (2004). Minimising misinformation effects in young children with cognitive interview mnemonics. *Applied Cognitive Psychology*, 18. DOI: 10.1002/acp.973.
 21. Jagodzińska, M. (2013). *Psychologia pamięci. Badania, teorie, zastosowania*. Gliwice: Helion.
 22. Jaśkiewicz-Obydzińska, T., Wach, E. (2005). Przesłuchanie poznawcze dzieci. *Dziecko Krzywdzone. Teoria. Badania. Praktyka*, 4(1).
 23. Kebbell, M., Milne, R., Wagstaff, G. (1999). The cognitive interview: A survey of its forensic effectiveness. *Psychology, Crime and Law*, 5(1-2). DOI: 10.1080/10683169908414996.
 24. Köhnken, G., Milne, R., Memon, A., Bull, R. (1999). The cognitive interview: A meta-analysis. *Psychology, Crime and Law*, 5(1-2). DOI: 10.1080/10683169908414991.
 25. Memon, A., Higham, P.A. (1998). A review of the cognitive interview. *Psychology, Crime and Law*, 5(1-2). DOI: 10.1080/10683169908415000.
 26. Memon, A., Meissner, C., Fraser, J. (2010). The Cognitive Interview: A meta-analytic review and study space analysis of the past 25 years. *Psychology, Public Policy, and Law*, 16(4). DOI: 10.1037/a0020518.
 27. Memon, A., Vrij, A., Bull, R. (2003). *Prawo i psychologia*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
 28. Milne, R., Bull, R. (2003). Does the cognitive interview help children to resist the effects of suggestive questioning?. *Legal and Criminological Psychology*, 8(1). DOI: 10.1348/135532503762871219.
 29. Milne, R., Sharman, S.J., Powell, M.B., Mead, S. (2013). Assessing the effectiveness of the cognitive interview for children with severe intellectual disabilities. *International Journal of Disability, Development and Education*, 60(1). DOI: 10.1080/1034912X.2013.757137.
 30. Paulo, R.M., Albuquerque, P.B., Bull, R. (2016). Improving the enhanced cognitive interview with a new interview strategy: Category clustering recall. *Applied Cognitive Psychology*, 30. DOI: 10.1002/acp.3253.
 31. Perfect, T.J., Wagstaff, G.F., Moore, D., Andrews, B., Cleveland, V., Newcombe, S., Brisbane, K.A., Brown, L. (2008). How can we help witnesses to remember more? It's an (eyes) open and shut case. *Law and Human Behavior*, 32(4). DOI: 10.1007/s10979-007-9109-5.
 32. Płończyk, K., Sowa, A. (1998). Przesłuchanie poznawcze w teorii i praktyce prokuratorskiej. *Prokuratura i Prawo*, 7-8.
 33. Rivard, J.R., Fisher, R.P., Robertson, B., Hirn Mueller, D. (2014). Testing the cognitive interview with professional interviewers: Enhancing recall of specific details of recurring events. *Applied Cognitive Psychology*, 28. DOI: 10.1002/acp.3026.
 34. Stanik, J.M. (2001). Przesłuchanie poznawcze (cognitive interview): założenia, procedura, wyniki. W: J.M. Stanik, Z. Majchrzyk (red.), *Psychologiczne i psychiatryczne opiniodawstwo sądowe w ramach nowych uregulowań prawnych*. Katowice: Anima.
 35. Uhryn-Markiewicz, B. (2011). Potencjał psychologii śledczej a zadania procesowe Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego. *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego*, 5.
 36. Verkamp, F., Ginet, M. (2010). Variations of the cognitive interview: Which one is the most effective in enhancing children's testimonies?. *Applied Cognitive Psychology*, 24. DOI: 10.1002/acp.1631.
 37. Vrij, A. (2009). *Wykrywanie kłamstw i oszukiwania*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
 38. Walsh, K., Darby, D. (2014). *Neuropsychologia kliniczna*. Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.